

## ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

### ԶԱՐԻ ԵՒ ԲԱՐԻՒ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

#### 1. — ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՒ ՄԱՐԳ

Դիցածնդական հղանակին և Աստուծոյ մէջ ողբերգութեան առկայութիւնը կը նախնականորեն ոչինչին, անգոյութեան մէջէն արմատ առնող սկզբնական ազատութեան մը գոյութիւնը: Երկրորդական մակարդակի վրայ, ուր կան Արարիչ և արարած, Աստուած և մարդ, անստեղծ ազատութեան մասին կրնանք մտածել Աստուծոյ անջատ: Գոյութեան մասին չենք կրնար մտածել իբրև Աստուծոյ անջատ, սակայն անգոյութեան առնչութեամբ կրնանք ընել այդ: Այս է չարը հասկնալու միակ ձևը, առանց Աստուծոյ անոր համար պատասխանատու բռնելու: Գոյութեան և անգոյութեան զատորոշումը միարժեք է Երկնային Ոչինչի վերջին խորհուրդին մէջ: Անուղղակի չերթումի ճամբով եկած գիտութեան մէջ ոչինչի՝ մասին կարելի է մտածել որպէս Աստուծոյ դուրս — ո՛չ ստեղծուած աշխարհի և ո՛չ ալ ազատութեան մասին: Համաստեղծութիւնը ճիշդ է մինչև ո՛րոշ տեղն որ կ'ակնարկէ անուղղակի չերթումի աստեղծաբանութեան Աստուծոյ: Բայց սխալ է երբ խորհրդաւոր ճամբարութիւնը կը թարգմանէ բանապատկան դրական աստեղծաբանութեան լեզուին:

Աշխարհը և աշխարհի կեդրոնը — մարդը, ստեղծագործութիւնն է Աստուծոյ՝ իմաստութեան, Երկնային Գաղափարներու ընդմէջէն. միաժամանակ, ան զաւակն է meonic անստեղծ ազատութեան, զաւակը անխորաչափի ի անգոյութեան: Ազատութեան տարբը Հայր Աստուծոյ չի գար, որովհետև նախնական է գոյութեան: Աստուծոյ մէջ ողբերգութիւնը ազատութեան կապուած է. Արարիչ Աստուծոյ գոյութեան վրայ բացարձակ ուժ և իշխանութիւն ունի, բայց ոչ՝ ազատութեան: Անգոյութենէն ծագում առնելով, անխորաչափի ազատութիւնը ստեղծուած աշ-

խարհը մտաւ համաձայնելով արարչագործութեան արարքին: Արարիչ Աստուծոյ մէջն բան ըրած է այդ ազատութենէն ներս լոյս բերելու, համաձայն ստեղծագործութեան իր մեծ յղացքին: Սակայն առանց ջնջելու ազատութիւնը՝ Ան չէր կրնար յաղթահարել անոր մէջ պարտնականութեան չարը: Այս է պատճառը որ աշխարհի մէջ գոյութիւն ունին ողբերգութիւն և չարք. ամէն ողբերգութիւն ազատութեան կապուած է: Եւ մենք կրնանք աշխարհի ողբերգութեան հետ հաշտուիլ միմիայն անոր համար՝ որ Աստուծոյ ալ անով կը տառապի: Աստուծոյ կը բաժնէ իր արարածներուն ճակատագիրը: Ան ինքզինք կը զոհէ աշխարհին համար և մարդուն՝ զոր կը սիրէ և որուն կ'ըզձայ:

Ստեղծուած ըլլալու և արարածի յղացքը, որուն միջոցաւ աստեղծաբաններ կը յուսան իրենց ամէն դժուարութեանց լուծում գտնել, աղօտ է և երկդիմի: Անկարելի է աշխարհի ստեղծման մասին բանական որեւէ գաղափար կազմել: Ատիկա առասպել է և ոչ գաղափար մը: Սակայն այդ առասպելը յաճախ այնպիսի ձևով մը կը մեկնաբանուի, որ մարդը կը նուստտացնէ: Մարդուն ստեղծածները աւելի ճշգրիտ արտայայտութիւններն են իր անձին, քան իր արարողութեանը, ծնունդները: Արուեստագէտի և բանաստեղծի պատկերը աւելի յստակ կերպով քանդակուած է իր երկերուն՝ քան թէ զաւակներուն վրայ: Մարդուն և Արարիչին միջև բաց մը հաստատելու, և միաժամանակ մարդը կատարելապէս աննշան ու ամբողջութեամբ Արարիչէն կախալ ներկայացնելու գիտումը ստեղծուած ըլլալու գաղափարին ամենէն անիմանալի մասն է: Ստեղծուած ազատութեան մը յղացքը, անշուշտ, ամենէն աւելի անընդունելին է: Աշխարհ և մարդ ստեղծուած են, սակայն գոյութիւնը անստեղծ է և կու գայ յաւիտենութենէն: Այսպէս, լուսնային կը հասկըցուի թէ Երկնային գոյութիւնը միայն, եզրին ճշգրիտ իմաստով, գոյութիւն է: Բաղդատուած Աստուծոյ հետ՝ աշխարհ երկրորդական է, բաղդատուած էտրանութեան հետ՝ երկրորդական է տիեզերաբա-

նութիւնը: Աշխարհ կամ Գոյութեան ստեղծագործութիւնն է (Գոյութիւն և Աստուած նոյնիմաստ ըլլալով), և կամ՝ Գոյութեան վիճակ մը, անհունութիւն մը իր վիճակներուն մէջ: Առաջին պարագային, աշխարհի հիմնական յատկանիշը իր ստեղծուած ըլլալն է: Ան ստեղծուած է ոչինչէն և իր ոչինչ-ութիւնը ծագում կ'առնէ այդ աղբիւրէն և ոչ՝ Աստուծմէ: Սակայն ստեղծուած ըլլալու յղացքը չի լուսարաններ այդ «ոչինչ»ը, որմէ աշխարհ ստեղծուած է: Եթէ այդ «ոչինչ»ը սկզբնական անստեղծ meonic ազատութիւնն է, դէմ յանդիման կու գանք անխորաչափի խորհուրդի մը: սակայն անկէ ներս թափանցելու փորձի մը արդիւնքները աւելի՝ նշանակութիւն ունին և նուաճ կ'անարգեն մարդը, քան աւանդական աստուածաբանութեան եզրակացութիւնները: Բայց խորհուրդին կրնանք մօտենալ առաջնայի ճամբով և ոչ թէ տրամաբանական ըմբռնումներով: Թերեւս ստեղծագործութեան գաղափարին առնչութեամբ ամենէն կարեւոր կէտը ողբերգութեան նշանակութիւնը պարզելն է, որովհետեւ ողբերգականն է որ մեզ կ'առաջնորդէ աշխարհի սահմաններէն անդին ու աւելի կը մօտեցնէ մեզ խորհուրդին: Կրնանք երկու ըմբռնումներ ունենալ ողբերգութեան մասին:

Նախաբրիստոնէական ողբերգութիւնը անմեղներու անյոյս թշուառութիւնն ու տառապանքն է: Ճակատագրի ողբերգութիւնն է այդ: Ան հիմնուած է բոլորովին ինքնապարփակ տիեզերական կեանքի մը մեկնաբանութեան վրայ: Գեր-տիեզերական Աստուած մը չկայ որուն կարենայ դիմել անմեղ տառապողը: Աշխարհ լեցուն է աստուածներով, սակայն ասոնք տիեզերական կեանքի շրջանէն վեր չեն ելել և իրենք իսկ ենթակայ են բախտի աւելի բարձր ուժին, Մորա-ին (ճակատագրին): Միակ կարելի լուծումը գեղադրական յարմարեցումի, անյոյս տառապանքի գեղեցկութիւնը զգալուն մէջն է: Ասիկա amor fati-ն է (իրողութեան համակերպելու սէր), միակ և եզրական դասակարգում մը: Բայց ամէն ողբերգութիւն ճակատագրէն է, կամ քրիստոնէական

ողբերգութիւն մը կարելի է: Աւանդական աստուածաբանութիւնը նման կարեւորութեան մը գաղափարէն անգամ կը վախնայ, թէ և հետաքրքրական է որ Խաչի կրօնը կ'ուրանայ ողբերգութիւնը: Հին շրջաններու ճակատագրի ողբերգութենէն տարբեր՝ Քրիստոնէական ողբերգութիւնն է ազատութեան, և որպէս այդպիսին՝ ողբերգութեան սկզբնական աղբիւրը կը յայտնաբերէ: Ճակատագիրը երկրորդական է և կը գանուի սահմանաւոր աշխարհին մէջ, բաժնուած՝ զոյութեան սկզբնաղբիւրէն: Ճակատագիրը ազատութեան զաւակն է և հետեւաբար՝ անհրաժեշտութիւն: Ազատութիւնը սկզբնական է: Քրիստոնէական գիտակցութիւնը կը յաղթէ ճակատագրին (բառին դասական իմաստով), և մարդկային ոգին կ'ազատագրէ աշխարհի օղբեցութենէն և տիեզերական ուժերէն: Սակայն Քրիստոնէութիւնը կը յայտնաբերէ ազատութիւնը, որ սկզբնաղբիւրն է ողբերգութեան: Ան ողբերգութիւն կը յայտնաբերէ նոյնինքն երկնային կեանքին մէջ: Աստուած ինքը, Միակ Որդին, կը չարչարուի և կը խաչուի, ինք որ անմեղ տառապող մըն է: Ազատութեան ողբերգութիւնը ցոյց կու տայ թէ պայքար մը կայ իրարու հակընդդէմ սկզբունքներու միջև, և թէ՛ այս վերջինները աւելի խոր են քան բարիի և չարի զատորոշումը: Ճակատագիրը ազատութեան զաւակն է — այս կը նշանակէ թէ ազատութիւնը ինքնին ճակատագրական է: Քրիստոնէութիւնը չի հաւատար կոյր ճակատագրի ուժին, որովհետեւ մեզի կը յայտնէ իմաստ մը, կամք մը՝ որ կը գերազանցէ աշխարհը և որ կը կառավարէ զայն, որո՛ւն կրնանք դիմել ցաւի, տառապանքի և կեանքի «ճակատագրային» պատահարներու պարագային: Բայց ան ողբերգութիւնը աւելի խոր մակարդակի մը կը փոխադրէ, ազատութեան՝ որ նախընթաց է զոյութեան և անկէ խորունկ: Ճակատագիրը կապուած է meonic ազատութեան, սկզբնական խաւարին, ոչինչին (Ungrund):

Աշխարհի մէջ երեք սկզբունքներ գործօն են. — Նախախնամութիւնը, այսինքն գեր-տիեզերական Աստուածը. ազատու-

թիւներ, այսինքն մարդկային ոգին. և ճակատագիրը կամ բախտը, այսինքն բնութիւնը, մուլթ meonic ազատութեան հաստատարկուած և կարծրացած արգիւնքը: Այս երեք սկզբունքներուն իրարու վրայ ունեցած ներդրածութիւնը կը կազմէ տիեզերական և մարդկային կեանքի բարդութիւնը: Քրիստոնէութիւնն ալ կը ճանչնայ ճակատագրի տարրը, բայց զայն չի նկատեր գերագոյն և անյաղթահարելի: Ողբերգութիւն կը նշանակէ բեկեականութիւններու միջև պայքար մը, որ սակայն բարիի և չարի, երկնայինի և ստանալականի միջև ընդհարում մը չէ՝ անհրաժեշտաբար: Ողբերգութեան ճշմարիտ խորքը կը բացայայտուի, երբ երկու հաւատարապէս երկնային սկզբունքներ կ'ընդհարին: Գիրքս ամբողջութեամբ նուիրուած է այսպիսի ընդհարումներու նկարագրութեան: Մեծագոյն ողբերգութիւնը բարիէն (և ո՛չ չարէն) պատճառուած տառապանքն է, և կը կայանայ բարիի և չարի գաղտնիքով և գրեթէ կեանքը արդարացնելու մեր անկարողութեան մէջ: Ողբերգութիւնը գոյութիւն ունէր նախ քան այդ գաղտնիքով և պիտի չարունակէ գոյութիւն ունենալ երբ արդէն գաղտնիքով գեր-անցուած է: Կեանքի մէջ ամենէն ողբերգական կացութիւնները հաւատարապէս բարձր և ազնիւ արժէքներու միջև ընդհարումներն են: Եւ այս կը նշանակէ թէ նոյնինքն Աստուածային կեանքին մէջ ողբերգութիւն գոյութիւն ունի: Չարի և ստանալականի երեւումը երկրորդական է:

Նոր բարոյագիտութիւնը պարտի ո՛չ միայն չարի և բարիի մասին գիտութիւն մը ըլլալ, այլ նաեւ՝ ողբերգականին, որ տեսապէս ներկայ է բարոյական փորձառութիւններու մէջ և որ կը բարդացնէ ու կը կնճառէ մեր բոլոր բարոյական գաղաղութիւնները: Բարոյական կեանքի տարաբանականութիւնը (paradoxality) կապուած է անոր մէջ ներկայ եղող ողբերգական տարրին, որ չի կրնար բարիի և չարի սովորական դասակարգումին ենթարկուիլ: Ողբերգականը չարի արգիւնք չէ, այլ բարոյապէս անպարտ է: Գողգոթան գերագոյն ողբերգութիւնն է

ճիշդ անոր համար որ խաչեալը բացարձակապէս անպարտ է ու անմեղ: Անկարելի է ողբերգութեան մասին բարոյական մը հանել, որովհետեւ ան չարէն և բարիէն անդին է, վեր և հեռու: Ազատութեան ողբերգութիւնը կը գերազանցուի խաչին ողբերգութեամբ: Մահուան կը յաղթէ մահը: Բարիի և չարի այս կողմն եղող գաղաղմանը չեն կրնար ամբողջ խորքին թափանցել: Մարդուն բարոյական գիտակցութիւնը կը բթնայ թէ՛ չարէն և թէ՛ անհարազատ, մոլորած բարիէն: Բարոյական մաքրագործում և վերածնունդ միշտ կը նշանակեն բարոյական դատողութեան անաղարտ և կուսական ուժի ստացում: Բարոյական կեանքի տարաբանական, ողբերգական և բարդ նկարագիրը կը կայանայ այն իրողութեան մէջ թէ ո՛չ միայն չարութիւնը և չարերը գէշ են, այլ՝ թէ բարութիւնն ու բարիներն ալ կրնան գէշ ըլլալ: «Բարին» կրնայ չար ըլլալ, որովհետեւ կը հաւատայ չար սքանչելի մը: Չարը անհարազատ բարիին փոխարինումն է ձեռքով մը: Եւ հոս ողբերգութիւնը կը սկսի: Ողբերգութեան պարագայ մըն է երբ բարիներ դժոխք կը ստեղծեն և չարերը հոն կ'աքսորեն: Ասիկա աւելի խոր է քան բարիի և չարի սովորական գաղաղութեամբը:

Աստուած մարդը ստեղծեց իր պատկերին համաձայն, այսինքն զինք ալ ստեղծիչ ըրաւ, զայն կոչելով ազատ, ինքնաբոլոր գործունէութեան և ոչ՝ իր զօրութեան առջև բացայայտ ու ձեռկան հնազանդութեան: Ազատ հնարողութիւնը տարածին պատասխանն է իր Արարիչին մեծ կանչին: Մարդուն ստեղծական գործը Արարիչին գողտնի կամքին կատարումն է: Սակայն հնարողութիւնը իր իսկական բնոյթով ստեղծագործութիւն է ոչինչէն, այսինքն meonic ազատութենէն՝ որ առաջ է քան աշխարհը: Նախագոյացական (pre-existent) անդունդէն՝ բղխող ազատութեան այս տարրը ներկայ է մարդու իւրաքանչիւր ստեղծագործ արարքին, արուեստագիտական յղացումին և ներշնչման մէջ: Ի հակադրութիւն Աստուծոյ, մարդ նիւթի կը կարօտի իր ստեղծագործութեան համար. — Քանդակագործ մը մար-

մարի պէտք ունի արձանը շինելու, սակայն աշխարհէն փոխառուած նիւթէն չէ՛ որ հնարողութիւնը կը ծնի: Սկզբնական ազատութեան տարրը, «սխիւնչին ազատութիւն» միշտ կը թափանցէ արուեստագիտական յղացումէն ներս: Աստուծոյ կանչին պատասխանը այս ազատութեան խորքէն կու գայ: Հետաքրքրական է որ աստուածաբաններ կը թերանան արուեստագիտական ստեղծումի մէջ ազատութեան ներկայութիւնը տեսնել, և կ'ընդունին անոր գոյութիւնը երբ կը մտածեն Անկումի, յանցանքի և պատիժի մասին: Այս է ակարութիւնը աստուածաբանական տեսութիւններուն, որոնց պատճառաւ անոնք անկորոշ կ'ըլլան արդարացնելու մարդուն ստեղծարար գործունէութիւնը և հիմ հայթայթելու անոր: Այդ գործունէութեան բնոյթը կարելի է հասկնալ միայն երբ ստեղծագործութիւնը հակադրենք ծննդագործութեան: Մին ազատութենէն կը բղխի, միւսը՝ բնութեան արգանդէն: Ինչու որ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող ուժերու անջատում մը և վերաբաշխում մըն է, ո՛չ թէ երբեք գոյութիւն չունեցող բանի մը շինութիւնը: Եւ յաւանդել իր նիւթէն, իր բնութենէն մաս մը կը դնէ: Բացարձակ նորը կը յառաջանայ ստեղծագործութեամբ միայն, այսինքն ազատութեամբ՝ որուն արմատները անգոյութեան մէջ են: Ստեղծագործութիւն կը նշանակէ անցում անցում անցում: Բարեշնչականութիւնը իրապէս չ'ընդունիր ստեղծագործութեան կարելիութիւնը, որովհետեւ ազատութիւն չի ճանչնար և միայն անհրաժեշտութիւն գիտէ: Ծննդագործութիւն և վերաբաշխում միակ փոփոխութիւններն են զորս կ'արածուի: Զարմանալի է որ աստուածաբանական տեսութիւններ յաճախ համոզիր կ'ըլլան բնապաշտական տեսութիւններու հետ՝ հնարողութեան իրենց սերացումին մէջ: Սկզբնական meonic ազատութիւնը միայն կրնայ հնարողութեան, ինչպէս նաեւ չարի բացատրութիւն մը հայթայթել:

Աստուածաբանութիւնը ծնունդի և ստեղծագործութեան միջև զատարկութիւն մը հաստատեց՝ Սուրբ Երրորդութեան ներ-

քին կեանքը և աշխարհի ստեղծումը մեկնաբանելու համար: Որդին յաւիտեանպէս Աստուծոյ կը ծնի, բայց աշխարհը Աստուծոյ՝ ստեղծուած է և ոչ թէ Աստուծոյ ծնած: Ինչու որ կը նշանակէ բնութեան միութիւն մը, համագոյութիւն (ὁμοϋουσία), մինչ արարում կը նշանակէ նմանութիւն բնութեան՝ տարբերութեամբ (ὁμοϋουσία): Սակայն ծնունդ և ստեղծում տարբեր մասաւ ունին Աստուծոյ և աշխարհի մէջ: Աշխարհի մէջ ծնունդ միշտ կը նշանակէ բաժանում և շարժում՝ չար անսահմանի գծով, մինչ Աստուծոյ մէջ ան որեւէ բաժանման չ'ակնարկելու: Միւս կողմէ աշխարհի մէջ հնարողութիւն կը նշանակէ բոլորովին նոր բանի մը շինութիւնը անոնց բաժանումի կամ դէպի չար անսահմանը անցքի: Աշխարհի մէջ աւելի մեծ կապ մը կայ ստեղծողի մը և իր գործին, քան թէ ծնողի և զուգի միջև: Ինչու որ կը նշանակէ ցու և տառապանք աշխարհի չար խզման իբր հետեւնք: Ստեղծում կը նշանակէ մարդու գաղափարին և Աստուծոյ իրեն պարզեւած կոչումին համակերպութիւն և համաձայնութիւն:

Միայն Քրիստոսի լոյսով մեզի իմանալի կ'ըլլայ աշխարհի և մարդուն ծագումը: Քրիստոսի վարդապետութիւնը՝ նոր Ադամը, փրկութեան վարդապետութիւն մը չէ պարզապէս, և Քրիստոսի գալուստը մեղքէն փրկուելէ աւելի բան մը կը նշանակէ: Աշխարհի ստեղծումը Քրիստոսէն և Եռադաւան սկզբունքէն անջատ չենք կրնար հասկնալ: Ատիկա չենք կրնար հետեւնել միապետական Աստուծոյ մը յղացքէն: Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդին լոյսով միայն կարելի է աշխարհի ստեղծումը մեկնաբանել: Գառն Աստուծոյ աշխարհի սկզբնաւորութիւնէն զոհուեցաւ: Երկնային զոհողութիւնը ստեղծագործութեան ծրագրին մաս կը կազմէ սկիզբէն: Փրկութիւնը երկրորդական աստիճան մըն է աշխարհի պատմութեան մէջ, Աստուծոյ և իր արարածին միջև նոր յայանութիւն մը, աւելի՛ լեցուն, աւելի՛ բարձր և աւելի՛ կատարեալ յայանութիւն մը Աստուածութեան՝ իբրեւ զոհաբերական սէր, այսինքն աշխարհի և մարդուն զարգացման ընթացքին մէջ նոր

պահ մը: Հնարողութեան հարցը ամենէն առաջ ազատութեան հարցն է, և արարածին ազատութիւնը ամբողջութեամբ իմանալի կ'ըլլայ միայն Աստուած - Մարդու միջոցաւ, այսինքն Աստուծոյ զոհարեր յատկանիշին յայտնութեան շնորհիւ: Համաստեղածութիւնը սխալ է, որովհետեւ հարկադրուած է մերժել ազատութիւնը: Երկուսորական աստեղածակրօնութիւնն ալ կ'ուրանայ զայն, կամ կ'ընդունի ազատութիւնը միմիայն մարդու բարոյական պատասխանատուութեան առնչութեամբ: Գնոսաթիկեան և Մանիքէական երկուսորութիւնն ալ կ'ուրանայ ազատութիւնը, որովհետեւ հարին աղբիւրը հար Աստուծոյ մը կամ նիւթին մէջ կը գտնէ: Պէտք է ընդունիլ թէ Արարիչի և արարածի ներհակութիւններուն մէջ ազատութիւնը կը թուի ըլլալ տարաբանութիւն մը, զոր կարելի չէ որեւէ դասակարգումի տակ առնել: Արարիչի և արարածի միջև յարաբերութեան միական (monistic) կամ երկուսորական (dualistic) մեկնաբանութիւն մը ազատութիւնը ուրանալու կ'առաջնորդէ հաւասարապէս: Մարդ ազատ չէ եթէ պարզապէս Աստուծոյ յայտնութիւնն է, աստեղածութեան մաս մը. ազատ չէ եթէ Արարիչ Աստուծոյ կողմէ իրեն ազատութիւն պարգեւուած է, բայց ինք ոչինչ ունի աստեղածային. ազատ չէ եթէ հարին աղբիւրը հար աստեղած մըն է, նիւթը՝ որմէ ինք կախեալ է: Վերոյիշեալ բոլոր հայեցակէտերը վտանգ կը սպառնան մարդուն ազատութեան: Ծնորճի քրիստոնէական վարդապետութիւնը ազատութիւնը փրկելու փորձ մըն է: Մարդ ազատ չէ երբ Աստուած կը շարունակէ Արարիչի յարաբերութիւնը իր հետ. բայց ազատ է՝ երբ Աստուծոյ յարաբերութիւնը մարդուն հետ իր շնորհ տալուն մէջ կը կայանայ: Ծնորճը մարդուն չի պարտադրուիր. ան ազատօրէն կ'ընդունի կամ կը մերժէ: Սակայն շնորհի վարդապետութիւնը փոփոխութեան մը ենթարկուած է, որուն իբր հետեանք ան կ'ընդհարի ազատութեան հետ: Եթէ շնորճը, մարդուն ազատութենէն անկախ, անոր վրայ ազդեցութիւն կը բանեցնէ, այն ատեն կ'ուսնանք նախասահմանումի (predestination) վար-

դապետութիւնը: Միակ լուծումը ընդունիլն է թէ ազատութիւնը անստեղծ է և իր արմատները ունի անգոյութեան մէջ:

Անաստեղածութեան աւելի նրբացած ձևերը, անոնք օրինակ, զորս կը գտնենք Ն. Հարթմանի մօտ, հիմնուած են այն գաղափարին վրայ թէ մարդկային ազատութիւնը և արժէքներու հնարողութիւնը անհամաձայն են Աստուծոյ գոյութեան հետ: Եթէ Աստուած գոյութիւն ունի, մարդ ազատ չէ և չի կրնար արժէքներ ստեղծել: Հարթմանի փաստարկութիւնը սխալ ըլլալով հանդերձ, հարցը որուն հետ կը պայքարի շատ իրական է: Դժուար է մարդուն ազատութեան գաղափարը հաշտեցնել Աստուծոյ գոյութեան գաղափարին հետ, և նոյնքան դժուար է ազատութիւնը ընդունիլ ու ճանչնալ՝ առանց Աստուծոյ գոյութեան: Հարթմանի իտէալ արժէքները, վերացական և տկար, այս առնչութեամբ որեւէ օժանդակութիւն չեն ընձեռնար: Անիմանալի է թէ ինչպէ՞ս մարդ կրնայ ազատութիւն ունենալ եթէ պարզապէս բնութեան մէկ մասնիկն է: Այս հարցին տարաբանական լուծումը սա է թէ ազատութիւնը — առանց որուն հնարողութիւն և բարոյական կեանք անկարելի են —, ո՛չ Աստուծմէ կու գայ և ո՛չ ալ ստեղծուած բնութիւնէն: Այսինքն, ազատութիւնը անստեղծ է և միաժամանակ՝ ոչ — աստեղածային: Աստեղածային ազատութեան ճանաչումը որեւէ ձևով չի լուծեր մարդկային ազատութեան հարցը:

Ծնորճի և ազատութեան միջև յարաբերութիւնը նոյնքան տարաբանական է: Փոխանակ նուազեցնելու, բանաւալու կամ փճացնելու՝ ընդհակառակը՝ շնորճը կը ջանայ ազատութիւնը աւելցնել և զայն աւելի բարձր մակարդակի վերցնել: Ազատութեան և շնորհի հարցին տարաբանականութիւնը իր անդրադարձը ունի Ս. Օգոստինոսի և Պիղագորոսի, Եանսենականներու և Յիսուսեաններու միջև մղուած վէճերուն, ինչպէս նաև Լուտերի՝ կամքի ստրկութեան ուսուցման, և Գալ-վինի՝ նախասահմանումի վարդապետութեան մէջ: Մարդկային ազատութիւնը ինքնին անկարող է մարդը Աստուած ընել, մեղքը նուաճել, իր անդնդային մթու-

թիւնը անհետացնել և իր ճակատագրէն վեր ելլել: Պեղադիրս չկրցաւ այս հասկընալ: Միւս կողմէ, շնորհը ոչ թէ մարդէն, այլ՝ Աստուծոյ կողմէ: Գոյն և չի նշանակեր թէ մարդ Աստուծոյ կը դառնայ և կը յաղթէ չարին ու մթութեան: Եւ չէ մարդուն պատասխանը Աստուծոյ: Ասիկա չկարենալ տեսնելը սխալն էր Գալիլիի և Երուսաղէմի հոգեւորականներու: Մարդկային ազատութեան անկորոշութիւնը և շնորհին գերմարդկային բնոյթը անլուծելի տարաբանութիւն մը կը ստեղծեն: Ասոր պատասխանը Աստուծոյ՝ Մարդ Քրիստոսի խորհուրդին մէջ կը կայանայ, սակայն խորհուրդը կարելի չէ բանարկել: Աստուծոյ ծառայութիւնը զայն անիմաստ կը դարձնէ բանարկելու իր ֆանքին մէջ: Արարիչի և արարածի միջև յարաբերութեան տարաբանութիւնը միայն Աստուծոյ՝ Մարդ Քրիստոսի մէջ իր լուծումը կը գտնէ: Այս է Քրիստոսնեութեան էութիւնը: Արարած և Արարիչ, շնորհ և ազատութիւն, անլուծելի հարց մը, ոգեւորական ընդհարում մը, տարաբանութիւն մը կը ներկայացնեն: Քրիստոսի գալուստը պատասխանն է ասոր: Այսպէս է աստուածորանական և մարդաբանական հարցը, որ տրամաբանօրէն առաջ է քան բարոյագիտութիւնը: Ան կը բացատրէ Անկումը, ինչպէս նաեւ բարիի և չարի ծագումը: Իմաստասիրական բարոյագիտութեան պարտականութիւնն է ո՛չ միայն բարիի և չարի զատորոշումներն ու զնահատումները հարցաքննել, այլ նաեւ բարիի և չարի զատորոշման ծագումը հետազոտել: Անկումի առեղծոքածը հիմնական հարցն է բարոյական իմաստասիրութեան և առանց անոր անարկելու բարոյագիտութիւն չի կրնար գոյութիւն ունենալ: Բարոյական զատորոշումներ արդիւնքն են Անկումին:

ՆԻՔՈՒԱ ՊԵՐՏԻԱԷՎ

«Արդար՝ Ն-Է-Գ-Բ-Է», Գլ-Է Բ.

Իրգմ. ՆՈՒԱՐԴ ԵԱՂԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 2)

## ԳՐԱԴՈՍԵԿԱՆ

### ՀԱՂԲԱՏ

Մեծ. Կարո Ղաֆադարեան, ներակերպիտ և համբերատար աշխատութեամբ լոյս ընծայած է, 1963 ին, Երեւան, ընտիր երկմը նուիրուած Հաղբատի ճարտարապետական կառուցուածքներուն նկարագրութեան և վիճական արձանագրութեանց գիտական ներկայացման: Մեծագիր 294 էջերէ բաղկացած այս հատորը իսկապէս տիպար գործ մըն է և յոյժ գնահատելի:

Դիրքը կը բովանդակէ համառօտ յառաջարան մը, որուն կը յաջորդէ Ա. Մասը, «Վանքի հիմնադրումը և ճարտարապետական կառուցուածքները» խորագրով (էջ 9-86): Երկրորդ մասը յատկացուած է Հաղբատովանքի վիճական արձանագրութեանց, ուր հրատարակուած են մեծ ու փոքր 257 արձանագրութիւններ (էջ 89-274): Երրորդ մասը կը պարունակէ երկոտասնեակ մը տախտակներ, ցանկեր և ցուցակներ (էջ 275-293): Հատորը կրկնապէս արժէքաւորուած է հրատարակութեամբը 117 լուսանկարներու — որոնցմէ 81ը կը վերաբերի արձանագրութեանց — և Հաղբատովանքի նշանաւոր շէնքերուն ճարտարապետական չափագրութեանց՝ թիւով 29:

Մտած և զգուարենթեանի արձանագրութեանց վերծանումին և անոնց գիտական այնքան խղճամիտ բժանդրութեամբ ներկայացման համար մեծապարգևիկներին տարած տքնաջան աշխատանքը արդարեւ վեր կը մնայ ամէն գովասանքէ:

Վերեւ յիշեցինք թէ գրքին երրորդ մասը կը պարունակէ երկոտասնեակ մը ցուցակներ, և այլն: Անոնցմէ երրորդով մեղի կը տրուի Հաղբատի առաջնորդներուն և վանահայրերուն ժամանակագրական ցանկը (էջ 275-277): Այստեղ պիտի ուզէինք անգրադառնալ այդ ցանկին և կատարել մէկ երկու նկատողութիւններ:

1. — Դեռեղ Եպիսկոպոս գրուած է իբրեւ յաջորդ Սարգսի, հետեւելով Կիւրակոս